

Globalizáció és városfejlődés Budapesten A városépítészeti, az építészet szerepe

Szirmai Viktória¹ - Baráth Gabriella - Bognár Judit

A teljes írás nyomtatásban megjelenik a TÁRSADALOMKUTATÁS 2003. évfolyamának 3. füzetében (Akadémiai Kiadó, Budapest, XXI. kötet).

A globalizáció és az urbanisztika

A rendszerváltás során felerősödött globalizáció, közte az építészeti globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásai talán Budapest esetében érzékelhetőek leginkább. Ezért is merült fel az a kérdés, hogy a mai budapesti városépítészeti és tervezési szerepet játszik a globalizáció hatásainak közvetítésében, a globális várossá alakulásban, illetve a helyi kulturális értékek védelmében? A budapesti építészeknek és a várostervezőknek milyen a viszonyuk a korszak egyik fontos kihívásához, támogatják, vagy akadályozzák azt, s mindez milyen következményekkel jár? Mitől függ a vizsgált szakmacsoportok mai globális építészeti hatásokhoz és a kultúrához való viszonya?

A feltett kérdések vizsgálatára egy nemzetközi kutatás keretében került sor. „A városi építészeti kultúra: a múlt és a jövő” című összehasonlító vizsgálat keretében három város, így Milánó, Prága és Budapest építészeit és urbanistáit kérdeztük a városi építészeti kultúra társadalmi összefüggéseiről, a globális és a lokális építészeti kultúra hatásairól.²

A kutatás problematikája azért is releváns, mert a világméretű egységesülés megvalósulásában történetileg komoly szerepe volt az urbanisztikának, a várostervezésnek és az építészetnek egyaránt. A különböző országokból kiinduló és más országokra is kiterjedő nagy nemzetközi építészeti irányzatok, a jelentős városépítési ideák, elméletek, például a modern építészet, a CIAM koncepciói, Le Corbusier felfogása, a kertvárosi ideák vagy éppen az orosz konstruktivizmus elvei részei voltak a modern globalizáció területi

terjeszkedésének.

A modern építészet, az új tervezési és városépítési elvek nélkül nem valósulhattak volna meg a globális urbanizáció különböző nagy szakaszai (Enyedi, 1988). A modern urbanizáció koncentrációs és dekoncentrációs szakaszai, a városrobbanást mozgató gazdasági erők, az addig nem látott mértékű térbeli népesség koncentráció, a gyors városnövekedés, a falusi népesség elvándorlása, de az ezt követő viszonylagos dekoncentráció, az elővárosi, az agglomerációs fejlődés, a dezurbanizáció, a növekvő elővárosi gyűrűk hatalmas városépítészeti beavatkozásokat, köz és magán jellegű építkezéseket feltételeztek és okoztak.

A városépítészeti akciók mögött természetesen nemcsak a urbanizáció (gazdasági, társadalmi) logikája, hanem számos egyéb tényező, a kormányzatok területi, gazdasági folyamatokat alakítani akaró törekvései, a második világháború utáni tömeges lakáshiány és az abból, később a jólétből, a középosztályosodásból fakadó növekvő lakásszükségletek, de különböző urbanisztikai elméletek hatásai is megtalálhatóak.

A globális urbanizáció különböző szakaszai különböző típusú társadalmi problémákat is magukkal hoztak. Például a városrobbanás során nemcsak a gazdaság és a népesség, hanem meghatározott társadalmi problémák (a szegénység, a deviancia, a szegregáció) nagyvárosi koncentrációja is lezajlott. A modern szuburbanizáció adja ezek szétszóródását, újrastrukturált megjelenéseit. A modern építészet, az új tervezési és városépítési elvek törekedtek a nagyvárosi társadalmi feszültségek enyhítésére is, noha társadalmi értelemben csak részleges sikerrel jártak. Az építészeti elvek, a különböző doktrínák és a valóság között persze számos ellentmondás jött létre, a városépítészeti akciók, a beavatkozások a világ több (és nemcsak európai) országára hatást gyakorló új városépítészeti ideák félreértelmezett vagy megsértett elvei szerint valósultak meg.

A második világháború után az Európában (de máshol is) végigáramló új lakótelepi illetve új városi építkezési formák, a standard, iparosított lakásépítkezések biztosították a szabad és olcsó munkaerő áramlását, ami

nélkülözhetetlen a modern globalizáció kibontakozásához, kiteljesedéséhez. (Gondoljunk a nagyvárosi régiók lakótelepein élő bevándorolt népesség magas arányaira). Az új városrészek nemcsak a lakáskínálattal, hanem a könnyű és gyors lakóhelyi társadalmi integráció, a standardizált életformát nyújtó keretek kialakításával is hozzájárultak a munkaerő áramlásához. S mindeközben számos integrációs konfliktust okoztak. Az ezekből is szerveződő lakótelepi kritikák alapján kifejlesztett, nagyvárosok környékére elhelyezett új városok, illetve az elegáns, és városi társadalmak egészétől szeparált lakóparkok a globális urbanizáció második nagy ciklusának, a gazdasági, és társadalmi szuburbanizáció folyamatának az építészeti feleletei. Az új városok illetve az új lakóparkok a világon bárhol standard módon biztosítják a modern lakóhelyi környezetet, s egyúttal védelmet a nagyvárosi társadalmi problémáktól - vagyis legfőképpen a globalizációt megvalósító és azt szolgáló középosztály és elit életforma igényeit kiszolgáló lakóhelyi feltételeket.

A világméretű egységesülés bonyolult gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatai, az életmódok és fogyasztási szokások összenövése illetve kölcsönhatásai meghatározott térbeli formákat, települési illetve egyre inkább térségi típusokat feltételeznek³ (Inotai, 2001). Ma már közhelynek számít, hogy a globalizáció centrumai a nagyvárosok és térségeik, vagyis a globális városok, a városrégiók. Ezek kisugárzásai és kapcsolatai adják a térbeli hálózatok hierarchikus rendszereit. A globalizált települési hálózatok városépítészeti, építészeti, fizikai, műszaki illetve infrastrukturális adottságai biztosítják a globalizált gazdaság és társadalom működését, az életmód és fogyasztási szokások kapcsolatait.

A modern globalizáció szinte teljesen átformálja a történetileg kialakult térbeli, közte városi építészeti kultúrák szöveteit is. A globalizált terekben nemcsak a tőke, hanem a kulturális szimbólumok, az épített környezetet formáló új irányzatok is áramlanak, a globális és a lokális szövetek komplex módon összekapcsolódnak (Tomlinson, 1999). A globális gazdasági, társadalmi és építészeti hatások következtében a lokális építészeti kultúrák, a hagyományos formák vagy visszaszorulnak vagy átalakulnak. S ez akkor is igaz, ha tudjuk,

hogy nagyon nehéz elválasztani a globális, a nemzetközi és a helyi hatásokat. Mert ezek a hatások mindig is kölcsönösek voltak. Bár a modern globalizáció városépítészeti és építészeti hatásai sajátosak, és sok szempontból eltérőek a történetileg korábban lejátszódott egységesülési folyamatoktól⁴ (Inotai, 2001). A mai építészeti globalizáció a korábbiaknál sokkal agresszívebb, eredetében és szakmai szempontjaiban is igen távol helyezkedik el nemcsak a lokális, a nemzeti társadalmi és lakóhelyi elvárásoktól, hanem a lokális társadalmi lakóhelyi elvárásokat (többé, kevésbé de azért inkább) képviselő lokális szakmacsoportoktól is. A nehézségeket növeli, hogy a globális és a lokális kultúrák - közte a városépítészeti kultúrák - különböző erőviszonyokat fejeznek ki, különböző szakmai és különböző társadalmi csoportok érdekeit képviselik, jóllehet a globális és a lokális városi terekben és kultúrákban közös érdekeltségek is kimutathatók.

Ma egyre több szó esik a lokális városépítészeti, építészeti kultúra védelméről, illetve a globális és a lokális kulturális egyensúly megteremtésének szükségességéről. A lokális (és nemcsak építészeti) szempontok előtérbe kerülése, egyfajta paradigmaváltás kívánalma mögött a világméretű egységesülés kedvezőtlen társadalmi hatásai, a gazdasági érdekek társadalmi érdekekkel szembeni túlsúlyai, a globalizált városhálózatok periferiáin lévő települések problémái, a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, az elit és a középosztály érdekeire koncentráló városépítészetet ért kritikák is megtalálhatóak.

A városépítészeti és építészeti globalizáció következtében megváltozott helyzete is a meghatározó okok között található. Az „építészeti globalizáció” a kapcsolódó szakmai csoportok állapotait is átalakította, a különböző nagy nemzetközi, éppen divatos építészeti irányzatok szerint újrastrukturálta szakmai lehetőségeiket, egzisztenciális helyzetüket. Nagyon sokan kerültek periferiára vagy váltak multinacionális cégek, nagy tervező irodák alacsony szakértelmet követelő bedolgozóivá.

A fenntartható városfejlődés koncepciója, a természeti és az épített környezeti

értékek védelme, a régi városrészek, a műemlékek védelme és rehabilitációja, az Európai Unió ezzel kapcsolatos törekvései, a nemzetközi és nemzeti civil szervezetek követelése, a legújabb kormányzati elképzelések azonban vélhetően új helyzetet teremtenek. Ma már remény van arra, hogy Európában a közeljövőben valóban növekedni fognak a globális és a lokális városépítéssel közti egyenrangú kapcsolatok, hogy erősödni fog az építéssel meghatározó különböző kultúrák közötti egyensúly. Ez a lehetőség Magyarország számára különösen fontos, egyrészt a rendszerváltás során felerősödött globalizáció, közte az építészeti globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásai miatt, másrészt azért, mert az Európai Unió csatlakozása a jövő folyamatait várhatóan jelentősen átalakítja.

A globalizáció és a budapesti városfejlődés

A múlt évezred végén, az 1990-es években lejátszódott társadalmi politikai rendszerváltás során, a nemzetközi szerepekre törekvő magyar főváros, Budapest esetében is felgyorsultak a globalizációs folyamatok, erősödtek a globális gazdaságba történő csatlakozás hatásai, a nemzetközi kapcsolatok. A globalizációs hatások, a társadalmi és gazdasági átmenet következményei markánsan megnyilvánulnak a városfejlődés folyamataiban, az épített környezet átalakulásában. Budapesten rendkívül differenciált fejlődés (sokak szerint csupán növekedés) jött létre. A Budapesten lezajlott átalakulást egyrészt a városközpont, a belső városrészek dinamizálódása, a bankok, az irodaházak építése, az új vagy megújuló gazdasági, kereskedelmi centrumok, a kapcsolódó infrastruktúrák, a bevásárlóközpontok fejlesztése, a nagyobb szállodák felújítása és kisebb új szállodák kialakítása, az elegáns üzletek, új éttermek és kávéházak, az egyházi intézmények, templomok, iskolák felújítása, többnyire kisebb területekre lokalizálódó rehabilitált lakótömbök, kisebb lakóparkok kialakítása mutatták. A város külső határában is dinamikus átszerveződés valósult meg, a vállalkozási területek, a kereskedelmi és szolgáltató központok, a bevásárlóközpontok, a logisztikai centrumok kialakítása révén. A (többnyire) magas presztizsű szuburbán településeken új lakóterületek, új lakóparkok

létesülnek.

Eközben az átmeneti övezet ipari (rozsdá-övezeti) részei, de azok a belvárosi lakóterületek is többnyire mozdulatlanok maradtak, amelyek leginkább képviselik a történeti építészeti hatásokat. A felújítási folyamatok, a rehabilitációs lépések is lassan bontakoznak ki, miközben a lakótelepek egy részén megfigyelhető a társadalmi és fizikai leépülés. A város közterületei is nagymértékben leromlottak, különösképpen a fejlődés dinamizmusából kieső területeken. Romlottak a zöldterületi adottságok, a különböző beépítések miatt csökkent a zöldterület, növekedtek a környezeti problémák. A piaci társadalmi viszonyok létrejötte, illetve a nemzetközi szerepek következtében átalakult a városi társadalom szerkezete, éleződtek a térben szintén megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenségek. A különböző típusú társadalmi problémák, noha meghatározott városrészekre koncentrálódnak - a városban általában, főképp forgalmas közterületeken, az aluljárókban láthatóvá vált a szegénység és a deviancia.

Az épített környezet természetesen nemcsak a globális hatások miatt alakult illetve alakul át vagy éppen pusztul el, hanem a korábbi (közte az államszocialista) időszak fejlesztési és tervezési viszonyai miatt is. Az elmúlt évtizedek városfejlesztési mechanizmusai, az új lakótelepi építkezések minden forrást felemésztettek, a régi városrészek rehabilitációja, az építészeti kultúra védelme hátrányokat szenvedett. Az átmenet nehézségei növelik a problémákat, csekély a városfejlesztésre, műemlékvédelemre fordított állami és önkormányzati forrás, a városfejlesztésre fordítható magántőke, főképp az erre alkalmas hazai tőke.

A két ellentmondó trend markáns érzékeltetéséhez a folyamatokat egyszerűsítő leírással jelenítjük meg, s arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a globalizáció és az átmenet hatásai Budapest csupán meghatározott részeinek (egyben az ott élő és az adott fejlődésben érdekelt csoportoknak) kedvezett, miközben más részek (és más csoportok) az adott folyamatok szempontjából kedvezőtlen helyzetbe kerültek.

A globális erőkkal kapcsolatos fogadókészség

A rendszerváltás elején az MTA Társadalmi Konfliktusokat Kutató Központ és a Párizs székhelyű ACT Consultants (a DATAR megbízására) közös kutatást végzett. A kutatás Budapestnek a közép- és kelet-európai politikai változások következtében újraszerveződő regionális szerepét, a Kárpát medencében kialakuló esetleges központi funkcióit elemezte. (Fayman, Szirmai, 1993; Szirmai, 1994) A fő kérdés az volt, hogy Budapest miként tud bekapcsolódni az európai nagyváros hálózatba, s hogy az integráció érdekében milyen viszonyt, alakít ki elsősorban Béccsel, de a környező térség többi nagyvárosával is, s ennek keretében az együttműködésre, az egymással is szolidáris versenyre vagy kizárólag a rivalizálásra törekszik.

Az akkori szakmai feltevések egyrészt azt képviselték, hogy a magyar főváros elsősorban Bécsen keresztül kapcsolódhat a városok rendszerébe. Mások agglomerációs ívet vártak Prága, Bécs, Budapest városhármas köré szerveződni a jövőben. Olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy a térség minden országa egyedül, a többiek előtt, sőt ellenére szeretne Európához csatlakozni. Az európai integráció akkori érdekeltségi viszonyai azonban egyértelműen a versenyt támogatták, és a szereplők hamar rájöttek, hogy a rivalizálásból több előny remélhető, mint az együttműködésből. Nyilvánvalóvá vált, hogy a rivalizálás csak akkor csökkenthető, ha az Európai Közösség Közép-Európa új demokráciáit egységesen kezeli. Ez azonban nem így történt.

A interjúk szerint⁵ a megkérdezettek többségének álláspontja nagyon is egyértelmű volt: Budapest egyetlen várossal sem akarta elkötelezni magát. A megkérdezettek többsége semmiképp nem fogadta el, hogy Bécs legyen az újonnan szerveződő Európa közepének regionális központja, a tengeren túlról ide igyekvő üzletemberek, pénzintézmények, bankok közvetítő láncszeme, az összekötő kapocs Nyugat és Kelet-Európa között, s hogy Budapest csupán másodlagos szerepet töltsön be. Az erős verseny mellett foglaltak állást. A Bécsben lebonyolított kutatás is hasonló eredményre jutott. A bécsi várospolitikusok az integrációs stratégia kialakításakor szintén nem adtak

prioritást egyetlen más városnak sem.

Az akkor megkérdőzettek nagyobb része természetesnek tartotta a nyugathoz való felzárkózást, a nyugati minta szerinti városfejlődést és annak sikerét. Ez a siker akkor főként gazdasági, üzleti sikert jelentett. Az esetleges kedvezőtlen városfejlődési és társadalmi hatásokról nem sok szó esett. Egy kisebbségben lévő csoport volt az, amelyik jelentősnek tartotta a Budapest és Bécs közötti viszonyban az együttműködés lehetőségét: többek között a két várost hosszú távon összekötő polgári intézmények, tradíciók és a közösen kialakult urbanisztikai arculat, az építészeti megoldások alapján is. A kisebbségben lévők voltak azok is, akik komoly fenntartásokat fogalmaztak meg a globalizáció városfejlesztő hatásaival szemben. Az adott időszakban a globalizáció, a kialakuló piaci társadalom esetleges káros hatásait megfogalmazó kritikai nézetek mögött azonban nem volt társadalmi támogatás. A társadalmi mozgalmak sem nagyon bírálták a kibontakozó folyamatokat. Az elitcsoportok egyáltalán nem voltak megosztottak a kérdésben, a nyugati fejlődési modellek befogadását, a globális hatásokat, a külföldi tőkebefektetésre építő térség-és városfejlesztési modelleket várták, támogatták.

A 2002-ben megvalósított építész és urbanista kutatás egyrészt hasonló eredményeket mutat, az itt vizsgált szakmacsoportok továbbra is elfogadják a kialakult városfejlődési modellt, a globális hatásokat. Másrészt azonban növekedett a kritikai szemlélet, az évek során nyilvánvalóvá váltak a globális hatások kedvezőtlen következményei. Mint ahogy a rendszerváltás során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar építészek és urbanisták számára nagyon különbözőek lettek a szakmai lehetőségek, egzisztenciális helyzetük erősen differenciálódott. Az új évezred elején a budapesti építész társadalom általunk megkérdőzött része egyértelműen paradigmaváltást, a globális és lokális érdekekre alapozott városfejlődést, az építészeti kultúrák közötti egyensúlyt remél.

A rendszerváltás elejére ma visszaemlékező megkérdőzött építészek és urbanisták egyöntetűen úgy vélték, az akkori Budapest történelmi lehetőségei vitathatatlanok, akkor valóban reális lehetőség volt, hogy Budapest a Kárpát-

medence regionális centruma lehet. „A rendszerváltozás környékén Magyarország jelentős előnyben volt a környező országokkal szemben. Ekkor volt a Bécs-Budapest Világkiállítás terve, s ez Budapestre irányította volna a figyelmet. A kiállítás sajnos áldozatává vált a rendszerváltozás körüli politikai csatározásoknak. A szerep megvalósulása érdekében nagyon sok konkrét építészeti elképzelés is létrejött, közte egy második budapesti városközpont. Az volt a cél, hogy a városnak a vonzáskörzetét kiterjesszék az egész Kárpát-medencére. Eközben azonban igen éles verseny bontakozott ki az egyes városok között a regionális szerepekért, s a verseny során Prága, Pozsony, Bécs olymértékben megerősödött, hogy Budapest elveszítette a lehetőségeit” - fogalmazza meg valaki az egyik - bár kisebbségben lévő - tipikus véleményt.

Mert ezzel a többség mégsem ért egyet, hiszen „a városok versenye újratermelő folyamat”. Budapest lehetőségei ma is kiemelkedők. „Budapestnek olyan a földrajzi helyzete makro-regionális szinten, hogy az sokkal jobb, mint Bécsé” állítja valaki. A nagyobb többség nézete szerint „a mérkőzés most is folyik, bár most van egy kis szünet, az elkövetkező 10 évben fog eldőlni, hogy Budapest tényleg vezető szerepet tud kivívni, vagy pedig végérvényesen lemarad. Ez az esély sincs kizárva”.

Abban nincs vita, hogy a rendszerváltás elején kialakult kelet-közép-európai verseny kedvezőtlen városfejlődési hatásokkal járt. Az egyik interjú nézetében azért, mert „nem volt ára a földnek. Bukarest és Szófia és Prága egyszerre dobta piacra a telkeit. S a Nyugat szinte ingyen tudott vásárolni. Ez a mai problémák egyik fő oka”.

Mindenki kiemelte a Budapestet érintő hatások jelentőségét, a város fizikai és társadalmi szövetében megjelenő bonyolult változásokat. A nagy többség elismeri, hogy „jelentős előrelépés történt az elmúlt két évtizedben, ezek között az igen fontos, hogy nagyon sok beruházás jött a városba, nagyon sok minden megépült, esetleg sok minden nem úgy ahogy kellett volna, de azért nagyon sok olyan dolog is megtörtént, amiről korábban nem gondoltuk, hogy ilyen gyorsan meg fog történni. Tehát olyan területeket raktak rendbe, ami azelőtt teljesen elképzelhetetlen volt, például a Nyugati Pályaudvar környékét (Westend City

Center), vagy egyéb hasonló területeket”.

Az egyik interjúban elhangzottak szerint „a változásokat nem a nagy látványos építészeti akciók kifejeződésében kell látni, hanem a területeket ért pozicionális sokkhatásokban. Ennek keretében az egyes területek pozíciója változott meg. Számos korábban virágzó iparterület leromlott, kiürült és rozsdáövezetté vált. Vagy egy városszéli szántóföld fölértékelődött és bevásárlóközponttá vált. Vagy egy laza beépítésű terület besűrűsödött. Vagy egy lakótelep társadalmilag lezuhant, a belváros bizonyos részei kiürültek, mert sokan elköltöztek. A slum-osodás is felgyorsult. Vagy egy családi házas területből lakópark lett. Nem a külső állag változott annyira tehát, a bennük történő dolgok alapvetően megváltoztak”.

Az általunk megkérdezettek sok konkrét beavatkozást pozitívan értékelnek. Néhány ismétlődő példát ezekből: „jól sikerült a Millenáris Park, ami európai színvonalú dolog. Építészeti és kertészeti is nagyon finoman nyúltak hozzá, és egy slum-os, barna területből lett közkedvelt hely. A Festetics palotából épült a Német Egyetem, a Szabó Ervin könyvtár körül, a XIX. század közepén kialakult palota negyedben, ami a Nemzeti Múzeum vonzásában született. Ez valamikor egy nagyon elegáns környezet volt, az akkori arisztokrácia építkezett itt, Ybl sok házat tervezett ide. Ez most kezdi lassan visszanyerni korábbi ívét, vegyesforgalmi és sétáló utcai jellegével. Rengeteg fiatal egyetemista jár ide, azonnal megtöltik, birtokba veszik ezeket a jól sikerült tereket. A legjobb fokmérő a városban arról, hogy mi lett jó, hogy hol vannak a fiatalok”. A gyalogos utcák hálózatát, az ebből is adódóan „újra besűrűsödő városi élet jeleit, a Budapestre történetileg is jellemző kávéházak, éttermek, sétálóutcák” ismételt felértékelődését, az új egyetemi campus, az informatikai park fejlődését is sokan felvetették.

A városi szolgáltatások szélesedéséről többen is említést tettek. Egyik példa erre: „az alsó Váci utca kezd felébredni évszázados álmából. Egy csomó kedves hely keletkezett, elkezdtek gomba módra kinőni az éttermek, ...és akkor az ember kiül a teraszra, felemeli a fejét, és azt mondja, hogy milyen baromira jó házak ezek. Eddig eszembe sem jutott, minden szürke volt, de ennek a városnak

még mindig elképesztő tartalékai vannak, amit lassan-lassan ki fog használni és reméljük, hogy az EU csatlakozás is hozzájárul ehhez”.

A legújabb nemzetközi trendek alapján elemzők (a szélesebb látókörű, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, de a helyi értékekre is figyelő építészek) többsége szerint „megkérdőjelezhető a magas és nagy volumenű épületek építése, és most nem csak a szeptember 11-i tragédia alapján. Ha ez a civilizáció meg akar maradni, akkor fel kell hagyni a gigantikus tervekkel. Ezek kezelhetetlen közlekedési gondokkal és környezeti ártalmakkal is járnak”.

Egybehangzó vélemény, hogy az aluljárók és az ott helyet találó szegények, hajléktalanok szociológiai és várospolitikai problémái sem megoldottak. Ezért is „komolyan felmerült néhány aluljáró betemetése”, állítja valaki.

A megkérdezettek egyik része (inkább a tudományhoz, az építész szövetséghez és kamarákhoz, civil szervezetekhez kapcsolódó, idősebb generációk képviselői) szerint nagy probléma, hogy „megjelent a spekulatív építés, ami Nyugat-Európában és Amerikában évtizedek óta egy bevett építési forma. Magyarországon ez alig volt jelen korábban”.

A mai városfejlődés legproblematikusabb következményei az „irodaházak, lakóparkok, bevásárlóközpontok, ez a három fő csapás” fogalmazza meg egyik beszélgető partnerünk a mai piaci folyamatok legkedvezőtlenebb következményeit.

A bevásárlóközpontok szinte minden kelet-közép európai nagyvárosban, közte Budapesten is szinte elsőként okoztak szakmai és politikai vitákat. S ez nem volt véletlen. A multinacionális tőke egyik első érdeklődési területe éppen a kiskereskedelem, illetve a meg lévő áruházláncolatok voltak. Ezen a területen gyors privatizáció és átalakulás zajlott le (Furman, 2001). Az átalakulás komoly városfejlesztő erőt képviselt, ezért a bevásárlóközpontok telepítése (például Budapest és a környéke között) térségi illetve társadalmi érdekkonfliktusokat is generált.

A szakmai értelmezési nézetkülönbségek oka az volt, a városfejlődéshez

kapcsolódó szakemberek itt találkoztak először a piaci társadalom következményeivel, illetve, hogy a városok - közte sem Budapest, sem pedig a környék, továbbá a kapcsolódó szakmák - nem voltak felkészülve a hatások kezelésére, legyenek azok akár kedvezőek, akár kedvezőtlenek - az allokáció irányítása elmaradt. A bevásárlóközpontok fejlesztéséhez eltérően kapcsolódó, markánsan különböző várospolitikai érdekcsoportok megkeresték és megtalálták a bevásárlóközpontok mellett és ellen szóló szakmai érveket. Ezek az érvek és érdekek a mi interjúinkban is megjelentek.

A megkérdezettek egyik jelentős része szerint a nagy bevásárlóközpontok „tönkre teszik a kis üzleteket, kiszívják a fiatalságot a városból”. A bírálók azért azt is elismerik, hogy a pláza-építészet differenciált, „a belső részeken a high-tech irányzat, míg a külső övezetekben igénytelen 'ipari dobozok' jelentek meg”. A megkérdezettek szinte kivétel nélkül azokat a plázákat értékelik inkább, amelyek a város meglévő szövetébe illeszkednek, amelyek építésekor erősebben érvényesült a város beleszólása, ahol több alku zajlott le a közösségi és a magán szektor között, és ahol jó nevű, magas szintű szakmai tudással rendelkező magyar építész is dolgozott.

A shopping mall-okat bíráló építészek tudják, hogy a társadalmi igények alapján kedvező a kép. Hiszen, „ha az embereket megkérdezzük, imádják”. Ez nem véletlen, hiszen a bevásárlóközpontok kifejezik a fogyasztói társadalom értékrendjét, a gazdagodó középosztály egyes csoportjainak az igényeit. A városépítészek között sokan (a kerületi főépítészek, illetve azok, akik hisznek a főváros és a környéke együttműködő fejlesztésében) vitatják a bevásárlóközpontok körüli szakmai „fanyalgásokat”, többek között azért is, mert ezek telepítése nemcsak munkahelyeket, helyi adót, hanem kapcsolódó infrastruktúrák fejlesztését is adták. Sokak szerint sajnos (elsősorban az 1990-es évek elején) legfőképpen nem Budapest, hanem a környező települések számára. A budapesti önkormányzati tiltások, szabályozások miatt számos multinacionális kereskedelmi lánc a főváros környékén telepedett le. Ami „azért is probléma, mert én innen megyek ki vásárolni, vagyis közművekben és minden egyéb tekintetben Budapestet terhelem, ...a haszon viszont ott marad”. Egy

másik interjúrészt szerint is a „hatalmas tilalomfák eredménye, hogy az agglomeráció úgy és olyan szervesen fejlődött, hogy a lakóparkok kinn épülnek és nem bent, hogy a bevásárlóközpontok nem az átmeneti zónák súlypontjaiba kerültek, hanem a bevezető főútvonalak mellé”.

A rehabilitációt mindenki fontosnak tartja. Többségi vélemény, hogy „a városi rehabilitáció nemcsak a történeti örökség védelme miatt fontos, hanem a város jelene, a mai népesség jóléte és a városkörnyékre ma még kiáramlók vagy innen elvagyók szempontjai miatt is”. De az is többségi vélemény, hogy „a városi rehabilitáció ma szinte teljesen leállt”. A hiányzó rehabilitáció szükségszerű következményeként a „középosztály szép lassan kiköltözik az agglomerációba”. Egy másik interjú szerint pedig ez komoly probléma, hiszen „az igényesebb lakosság lakóparkba költözése elvonja a pénzt a belső részek rehabilitációjától is, továbbá erősen igénybe veszik a közlekedést”. Többen felvetették, hogy a szuburbanizáció folyamatai kívül esnek a szakma befolyásán. Valaki egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a „szuburbanizáció tereiben nem érzékelhetők az építészeti hatások, ezek rosszul szabályozott módon elhelyezett épületek csupán”.

Főként a kerületi főépítészek szerint az illetékesek nem számoltak a megvalósult rehabilitációs folyamatok társadalmi következményeivel sem. A rehabilitáció révén a felújított negyedek lakossága kicserélődik, erősödik a középosztálybeli szegregáció. A szegényebb lakosság problémáira pedig egyáltalán nincs felelet, az érintettek egy része vagy rosszabb minőségű városrészekbe vagy vidékre költözik. A kerületi önkormányzatoknál dolgozó építészek szerint a probléma fő oka, hogy „nincs állami szociális háló, nincs védelem a rehabilitáció eseteire”.

A magánérős építkezések kezdeményezői és a szakmai csoportok közötti kapcsolatok is nagyon ellentmondásosan alakulnak. Nagyon nehezen fogadja el a korábban főként állami (és így többnyire szakszerű) megrendelésekre dolgozó szakma, hogy a számukra addig teljesen laikusnak tűnő megrendelő határozzon építészeti, szakmai, stílusbeli kérdésekben, hogy a piac visszaszorítja az építész döntéshozói kompetenciáját. S ebben nincs igazán különbség a teljesen piaci

viszonyok között tervezők, és a hatósági, állami szférához kapcsolódó, de emellett magántervezést is folytató építészek felfogása között. Ezt a problémát mindenki a következő interjúrészletben elhangzottak szerint érzi: „A '90-es évek elejétől egyre több megbízó lett kifejezetten gazdag ember, aki megtehetette, hogy jó építésszel terveztesse meg a házát. De ha valakinek van pénze, az még nem jelenti azt, hogy van ízlése és van kultúrája is, mert ez a három kell ahhoz a megbízói oldalról, hogy az alkotás jó legyen. A másik oldalról pedig az építész tehetsége és kultúrája valamint rátermettsége szintén kell ahhoz, hogy igazán jó alkotás jöjjön létre. Ez mindig is így volt. És Olaszországban ugyanúgy, mint Prágában”.

A többség jóllehet úgy véli, hogy a globalizáció „elkerülhetetlen folyamat”, a megkérdezett építészek, várostervezők állami vagy a piaci szektorban elfoglalt szervezeti helyzete finoman differenciáló tényező a globalizáció értékelésében. Az előbbieket kevésbé, az utóbbiak inkább elfogadják a globalizációt, kevesebb kritikai szempontot fogalmazznak meg. A helyi társadalom szempontjait inkább képviselő megkérdezettek is kritikusabbak, mint a gazdasághoz, a politikához erősebben kötődők.

Az állami, a hatósági szektorhoz kapcsolódó tervezők, városépítészek között is találni különbséget, az egyes városnegyedek fejlődési dinamikája szerint. A Dunához, a belvároshoz kapcsolódó, dinamikus fejlődő városnegyedek, a külföldi és hazai tőke számára inkább vonzó korábbi iparterületek tevékenységeihez kapcsolódó szakmai csoportok inkább elfogadják a külföldi tőkebefektetéseket, inkább tudomásul veszik a kedvezőtlen épített-környezeti (tegyük hozzá, társadalmi) hatásokat, úgy fogják fel azokat, mint a gazdasági előnyök szerinti városfejlődés szükségszerű következményeit. A társadalmi kezelés eszköztárán sem sokat gondolkodnak. Részben ők azok, akik a fővárostól a külföldi tőkebefektetések és ingatlanfejlesztések még nagyobb elvi támogatását, erőteljesebb ösztönzését várják el. Az egyik interjúban megszólaló egyenesen úgy fogalmazott, hogy „fel kéne nőni a beruházókkal való együttműködésig, a partnerségig, mert mindent ellenezni nem jó fejlesztői magatartás. Azt gondolom, hogy ebben egy alapvető váltás kéne. Azt kellene

tudomásul venni, hogy most elsősorban igenis a befektetők építik ezt a várost, és nem az állam és nem a főváros”.

A rosszabb helyzetben lévő kerületekben dolgozó szakmai csoportok képviselői nehezen fogadják el, hogy „abszolút a bejövő tőke határozza meg a városfejlődést”, s hogy ebből ők kimaradnak. Ezért sokkal inkább elutasítják az állami részvétel visszaszorulását, erőteljesebb állami beavatkozást várnak el, főként a térbeli társadalmi problémák kezelésére.

Az államhoz, a fővárosi önkormányzathoz, az állami egyetemi, tudományos szférához közelebb elhelyezkedő megkérdezettek szerint az erősebb várospolitikai beavatkozás, a tervezés javítása, a mainál jóval komolyabb szakmai kontroll adhatná a megoldást a globalizációs problémákra. Ez a csoport inkább elutasítja az eddig megvalósult „spontán fejlődést”. A civil társadalommal, illetve a kapcsolódó szakmákkal való dialógust inkább ők szorgalmazzák (bár közülük is csak néhányan). A piaci szektorhoz közelebb elhelyezkedő vállalkozás képviselői (köztük a korábban állami cégeknél dolgozók is) - a dinamikusabban fejlődő kerületek főépítészeihez hasonlóan - sokkal nagyobb lehetőséget adnának a magánérős fejlesztéseknek, azok támogatásában látják ugyanis a meglévő városi problémák megoldásait. A városrendezési, szabályozási beavatkozásokat is inkább könnyítenék, mint erősítenék. Ezek ugyanis lassítják a városfejlődés folyamatait. Ezt a következő interjúrészlet szemléletessé teszi. „Az a borzasztó nagy erő, ami belépett az elmúlt 10 évben, az a magánerő nem tudott a fővárosban fejleszteni, mert nem volt lehetősége, tisztelet a kivételnek, a magánerő nem annyit fejlesztett, mint ami méltó lett volna Közép-Európa központja, Magyarország fővárosa, az agglomeráció főtelepülése stb. tekintetében, és ebből az lett, ha körülnéz Budapest határában, a város piszkosan, rongyosan, lerobbantan áll a szakszerűtlenül, jól-rosszul, de mégiscsak óriási iramban fejlődő Pest megyei önálló településekhez képest. Sokkal nagyobb mozgások vannak a környező településekben, s ez nagy hiba. Ezt az erőt nem megfogni, ez óriási vétek. Ehhez lehet nagyon sok jó vagy rossz indokot adni, hogy 'mi nem szeretjük a bevásárlóközpontokat', hogy 'mi nem akarunk parcellázni', hogy 'minekünk nincsen infrastruktúránk'. Ez így igaz. De a

többi falunak sincsen, a környezőknek sem volt. De mégis bele mernek vágni, jól-rosszul. A kétszintes döntéshozatal, a nehézkes városrendezési tervezés vagy engedélyezés borzasztó rossz és lassú. Főleg a városrendezési tervekben mutatkozik ez meg. A most készített statisztikák szerint tulajdonképpen Budapesten alig van terület, ahol építeni lehet”.

A globalizáció, a piaci társadalom hatásainak kitett Budapest fejlődését nyilván nem lehet általános értelemben minősíteni, ezt a megkérdezettek által jelzett pozitív és negatív hatások említése is mutatja. Egy általánosításra törekvő összegzésben azonban alapvetően a kritikát kell kiemelnünk. A megkérdezettek építészek, urbanisták egyöntetű véleménye a következő idézetben markánsan megfogalmazott nézet, miszerint „a város elszalasztott 13 évet, a stratégia teljes hiánya miatt, a fejlesztési preferenciák, a város által képviselt irányok hiánya miatt”. Ez az oka, hogy a „fejlesztő erő kiment Budapestről”, hogy a város környéki települések sokkal jobb helyzetbe kerültek, mint a főváros. Ez az oka annak, hogy „az egész város fejlesztését nem az önkormányzat és nem az önkormányzatok irányítják, hanem azok a magánbefektetők, akik itt megjelennek. Az önkormányzatok követő magatartást tanúsítanak. Megjelenik a befektető, és akkor megpróbálják utólag bekényszeríteni a szabályok közé, ami az önkormányzatok számára elfogadható. Ez a passzív városfejlesztés, szemben azzal a nyugat-európai példával, ahol aktív városfejlesztés folyik, aminek az a lényege, hogy az önkormányzat tartja kézben a projekteket, és a public-privat-partnership alapján osztja ki a lapot a privát vállalkozóknak”.

Városi kultúra - építészeti kultúra

A globalizáció uniformizálódás, többek között azért, mert ugyanazok az intézmények, gazdasági és politikai erők, fogyasztási és kulturális szokások jelennek meg a globális nagyvárosokban. A rendszerváltás elején nagyon sok külföldi szakember féltette ettől az akkori Budapestet. „Sokan figyelmeztettek bennünket arra, hogy óvjuk meg Budapestet, hiszen a turisták azért jönnek ide, hogy valami budapestit lássanak, s nem azért, hogy olyat nézzenek, amit már láttak a többi nem magyar nagyvárosban”. Persze akkor senki nem tudta

pontosan megmondani, hogyan lehet ezt megtenni.

A magyar elitcsoportok és a városi középosztályok is ezt az uniformizálódást akarták, ugyanazokat a filmeket akarták megnézni ugyanabban a pillanatban, amit Párizsban és Londonban szintén játszanak. Ugyanazokat az üzleteket és termékeket akarták helyben megvásárolni, amikért korábban Bécsbe vagy messzebbre kellett menni. „Ma már tudjuk - bár ez azért még nem mondható általánosnak az országra, inkább nagyvárosi (hadd tegyük hozzá inkább bizonyos elitcsoportokra jellemző) jelenség - hogy sok mindenben tévedtünk, már sok mindent nem annyira szeretünk, mert valóban egyformák és unalmasak és tömegesek, már megszűnt az a varázs, ami éppen az elérhetetlenségből és a ritkaságból adódott, abból, hogy Párizsba kellett menni, meg Londonba”.

Interjúink szerint a globalizációra adható válasz a nemzeti, a lokális kultúra erősítése. Az uniformizációt eredményező globális építészet ellenpontja „a hely, s ez nemcsak földrajzi környezet, hanem szellemi és kulturális környezet, és ennek vetületeként a megjelenő építészet vagy város, az építészeti kis mikrokozmosz, amely mindig egyedi és jellegzetes”, hangzik el az egyik beszélgetés keretében.

A lokális szempontok érvényesítésére pedig nagy szükség van, mert „ma Budapest inkább globálisabb, európai város mintsem jellegzetesen magyar. Magyar alatt persze most nem azt értem, hogy nádtetős dolgokat kéne csinálni, bátor kezdeményezések kellenének, ami egyébként mondjuk kulturális téren máshol, zenében, irodalomban, ilyen helyeken megvan, az építészetben azonban kevésbé”. Erre pedig éppen azért lenne szükség, mert „a globalizációt egyetlen egy módon, a saját kultúránk megismerésével, eszerint történő városépítéssel, építészettel tudjuk többek között befolyásolni”, állítja egy nemzetközi szinten elismert magyar építész. S ebben nem találtunk különbséget az állami, a hatósági szférához, a tudományhoz, felsőoktatáshoz közelebb elhelyezkedő építészek, vagy a piacon inkább megjelenők között.

A nemzetközi kutatás keretében vizsgáltuk az építészek városi kultúráteremtő szerepeivel kapcsolatos felfogásokat, a kultúra, az építészeti kultúra különböző

értelmezéseit is. A megkérdezett budapesti építészek, várostervezők, urbanisták egyik tipikus véleménye szerint a kultúra több szintű, összetett, nehezen megfogható, nehezen definiálható fogalom. „A kultúrába minden beletartozik, a zene, az építészet, a művészet, a fotózás”. Ezen túlmenően a kultúra „az emberek szokásainak, életmódjának, gondolkodásmódjának az együttese, ami a 'magas kultúrától' a mindennapi kultúráig, cselekvésekig, motivációkig tart”. A második tipikus megközelítés szerint a „kultúra valamilyen rendszer, ami támpontokat nyújt az azt használóknak. Ugyanakkor folytonosságot is jelent, legyen történetisége és vezessen valahova”. (A fogalom rendszer jellegét, a szabályszerűségeket, a praktikusabbnak tekinthető megközelítési módot elsősorban az „új építész generációt” képviselő fiatal tervező építészek hangsúlyozták).

A harmadik megközelítési mód sajátosan „puha”, az esztétikai tartalomra, a tradíciókra, a „hozott dolgokra” koncentrál, kilép a hagyományos, első és második megközelítés képviselte fogalom-meghatározásból, gondolkodásmódja inkább lokális, amikor azt mondja, hogy „a kultúra egy fogalom, ami megfoghatatlan, mint a vallás ugyanakkor az egész életünket áthatja és meghatározza. Egy kicsit misztikus dolog, amit öröklünk a szüleinktől, az országtól, amiben élünk, és a kultúra egyfajta identitástudatot is jelent”. A kultúra „nem azonos az intelligenciával, hanem valami hozott léggör, amiben nagyon sok minden benne van, és nem utolsó sorban az épített környezet is része ennek”.

Az interjúk során megkérdezettek egyöntetű véleménye az, hogy fővárosunkban minden jelentősebb építészeti kulturális irányzat hatása tetten érhető. (Az egyik megkérdezett szerint „inkább azt kellene megnéznünk, hogy van-e olyan nemzetközi hatás, ami elkerülte Budapestet”.) A többség elismerően nyilatkozik a különböző nemzetközi építészeti irányzatok (így a szecesszió, eklektika, Bauhaus, a modern vagy akár a posztmodern) megjelenéséről. A megkérdezettek azt is hangsúlyozzák, hogy azok a „nemzeti tudatnak, a nemzeti kultúrának a megjelenítésével, tudatos megjelenítésével kapcsolhatók össze”, így sajátos értéket képviselnek. A vélemények szerint tehát ezekben a korokban a nemzetközi, a globális hatások és a lokális értékek egyensúlya egyértelműen

érezkelhető.

A különböző építészeti irányzatok, a globális és lokális építészet társadalmi hatásai is nyilvánvalóak. A megkérdezettek szerint az építészet társadalmi és kulturális hatásai leginkább akkor érezkelhetők, ha adott területen elég nagy tömegben vannak jelen, vagy ha egy-egy városrész kialakítása, tervezése egyazon (vagy két-három, azonos körbe tartozó - a szerk. megjegyzése) építész, tervező munkája. (Az előbbi esetre példaként Újlipótváros, illetve a Napraforgó utcai Villatelep említhető, utóbbira pedig a Kós Károly tervezte Wekerle telep. De ide sorolhatók a szocializmus idején épült lakótelepek is, amelyek a korabeli irányzatok és technológiák változásai szerint meghatározott építészeti és társadalmi környezet hoztak létre).

A megkérdezettek tisztában vannak saját szakmájuk kultúrateremtő képességeivel, lehetőségeivel. Az egyik jellemző vélemény szerint: „Az építészetnek hallatlan társadalmi hatása van. Az építészettel lehet a legjobban manipulálni az emberek életét, viselkedésformáit, munkaformáit, családformáit és eléggé sajnálatos (és ez ma világjelenség), hogy az építészet ilyen hatását nem igazán ismerik föl. Magyarországon az elmúlt több mint fél évszázadban, tehát a világháború óta egyáltalán nem látják. Ennek az lett a következménye, hogy nincs vizuális nevelés, tehát vizuális kultúrára, környezetkultúrára való nevelés, Közép-Európában sajnos ez hiányzik”.

Az interjúkból azonban az is kiderül, hogy az építészek bizonytalanok a társadalmi fogadtatásban. „Minden egyes építészeti alkotás a maga módján érték. De nem hiszem, hogy ezeknek direkt társadalmi hatása lenne. Sokkal praktikusabban, pragmatikusabban gondolkodnak az emberek akár egy munkahely, középület vagy lakóépület megítélése szempontjából. Én nem látok a közember szempontjából direkt összefüggést”.

Egy másik jellemző vélemény az építészeti kultúra és a társadalom ellentmondásos viszonyát, az építészet kétségkívül sokszor hiányzó társadalmi gyökereit feszegeti: „furcsa lenne, ha építész létemre azt mondanám, hogy nincs meghatározó jellege, de valahogy az építészeti kultúra vagy az építészeti stílus, esetleg életérzés szerintem nem választható el más művészettől vagy a saját

korától. Tehát én igazából pontosan azt tartom az építészet egyik nagyon furcsa mai ellentmondásának, hogy a korábbi korokban ezek teljes harmóniában voltak egymással. Ma valahogy az építészet mintha felrúgná ezt a mai modern ember által igényelt formavilágot és gyakran erőltetett dolgokkal operálna. Ez hat az emberekre természetesen hat, és szerintem úgy hat, hogy az embereket összezavarja”.

A különböző vélemények alapján azt mondhatjuk, hogy a megkérdozett építészek (a felfogásbeli, értelmezési különbségek ellenére) meghatározó többsége a meglévő építészeti kultúrát, a nemzeti építészeti kulturális hatásokat elfogadja, értéknek tartja azokat, és ebben látja a saját szakmája szerepét is. Miközben érzik, hogy a szakmai szempontból értéknek tekintett „tárgy”, épület, városrész stb. társadalmi értelemben nem feltétlenül legitim.

A kutatás szerint a művelt, magas szintű kultúrával rendelkező építészek, urbanisták (többszire az idősebb generáció képviselői, akik az egyetemeken jelentősebb oktatóitól tanultak, akik világot láttak, és akik ma is részt vesznek a nemzetközi szakmai közéletben, pályázatokban is, illetve a számottevő magán építészirodák vezető tervezői) számára nincs különbség a két kultúrához való viszonyban, mindkét kultúrában keresik és megtalálják az értékeket. S ezek az értékek hosszú múltra támaszkodnak, egymáshoz fűződő viszonyban szerveződnek. Tudják, hogy a mai lokális érték tegnap egy másik helynek vagy földrajzi régióknak volt az értéke, s ez az érték például az európai kulturális integráció keretében érkezett ide. A lokális és globális urbanisztikai értékek szakmai konszenzusokra is támaszkodnak, a budapesti, prágai vagy milánói műemlékeket vagy egyes városrészeket nem csak az adott országok vagy városok építészeti, hanem a nemzetközi urbanisztika is elismeri. Az értékek mögött társadalmi (lakossági) és egyéb csoport- (turisztikai) konszenzusok is vannak vagy lehetnek. A gazdaságnak sem mindegy, hogy hová telepíti a cégeit. Már azért sem, mert az építészet, az urbanisztika maga is termelőerő, hiszen a városi kultúra is gazdasági erő (Enyedi, 2002).

Építészeti kultúra és a felsőoktatás

Az építészeti kultúra terjesztéséért a hazai építészeti felsőoktatás is felelős⁶, ezért a vizsgálatot kiterjesztettük az ezzel kapcsolatos véleményekre. A hazai építészeti egyetemi oktatás értékelésekor több probléma felmerült. Ezek között a legfontosabb - melyet a megkérdezettek szinte kivétel nélkül hangsúlyoztak - a tömegképzés. (A tömegképzés nem az építészeti felsőoktatás sajátja, az egész magyar oktatási rendszer jellemzője. Az intézmények fejkvóta alapján kapják az állami támogatást, így abban érdekeltek, hogy minél magasabb hallgatói létszámuk legyen, máskülönben nem tudják fenntartani magukat). A mennyiségi szemlélet a megkérdezett építészek, oktatók és urbanisták véleménye szerint a minőség rovására megy.

A minőségi romlást az interjúalanyok más-más szempontok szerint közelítik. Egyrészt beszélhetünk az oktatás körülményeinek, szereplőinek minőségéről (oktatók, tanárok szakértelme, oktatás hatékonysága): „a felnövekedett hallgatói létszámot nem tudja követni egy megfelelő minőségű oktatás sem”. Egy másik vélemény szerint „az oktatásból nagyon hiányoznak a nagy egyéniségek”. Az oktatás hatékonyságát nehezíti, hogy ekkora hallgatói létszámot csak „tömegmódszerekkel” lehet tanítani. „A műhelyhangulat, mely véleményem szerint nagyon fontos, teljesen hiányzik” állítja valaki. Noha az egyetemen, főiskolákon „vannak törekvések ennek a helyzetnek a megváltoztatására, a műhelymunkák erősítésére, visszahozására”.

A képzés oldaláról elemezve a minőséggel kapcsolatban két tényező emelhető ki. Az első tényező szerint magyar oktatási rendszer egy „hagyományos német rendszer, sok előadással, kevés gyakorlattal. Nem elég hatékony”. A másik tényező pedig a kreditrendszer, mely a megkérdezettek véleménye szerint szétaprózta, személytelenné tette az oktatást. Sok problémát okoznak infrastrukturális hiányok is.

Az oktatás értékelése során pozitív tényezők is megfogalmazódtak, de jóval kisebb arányban. A megkérdezettek leggyakrabban az oktatás színvonalát emelték ki: „a Műegyetem európai szinten is jegyzett, kitüntetett intézmény, a Műegyetemi diploma egy világszerte elfogadott, nagyon jó diploma. Olyan

dolgokra is felkészíti az embert, amikre más nyugati egyetem nem. Japántól az USA-ig szeretettel fogadják az építészeinket”.

Többen (inkább a piaci szektorban elhelyezkedők) pozitív tendenciaként értékelik a hallgatói létszám emelkedését is. Ez ugyanis az „építész szakma” megerősödéséhez vezet. Szintén kedvező tendencia a hallgatók fokozódó törekvése a külföldi tanulmányutak, ösztöndíjak, munkalehetőségek elnyerésére. „Ezek a gyerekek ma már nem öt év alatt végzik az egyetemet, hanem hét, de inkább tíz év alatt, és mikor megkérdem, mit csinált tíz évig, akkor kiderül, hogy volt egy évig Finnországban, egy évig Spanyolországban. Három nyelven folyamatosan beszél, tudja a különböző európai irányzatokat, tehát nem vagyunk mi lemaradva. Csak más ma a képzés”.

A diploma megszerzése után több lehetőség is van a szakmai továbbképzésre, intézményes és nem intézményes keretek között egyaránt. Az intézményes keretek közé sorolhatók a posztgraduális képzések, a különböző másoddiplomás képzések, valamint a Ph.D. programokon, külföldi továbbképzéseken, ösztöndíjakon való részvétel.

A megkérdezettek szerint két komoly posztgraduális képzés létezik. Az egyik interjúból idézve: „az egyik a Mesteriskola, ami már 30 éve képzik így a gyerekeket, ez egy kétéves tanfolyam. Előtte három évig kell dolgozni, és utána lehet ide jelentkezni. Két év alatt nagyon jó képzést ad, nagyon speciálisat. Ez budapesti székhelyű. A másik a Vándoriskola, ami abból áll, hogy különböző mesterekhez egy bizonyos ideig lehet csatlakozni, és lehet, hogy csak egy terv elkészítéséig van ott valaki, aztán megy tovább és kap egy ajánlólevelet a következőhöz. De ez is intézményesített forma, a fiatalok kézzől-kézre adják”.

Egy jellemző vélemény szerint az építészek számára „a legkézenfekvőbb továbbképzési forma, hogy belépjen különböző szakmai szervezetekbe, és ha szerencséje van, akkor a munkáin keresztül tud tovább fejlődni”. Az intézményes keretek mellett a szakmai továbbképzésnek egy lehetséges módja a külföldi munkavállalás és a szakmai gyakorlatszerzés.

A képzéssel kapcsolatos problémák megoldására számos javaslat született,

így: a hallgatók létszámának csökkentése, képzésen belüli átstrukturálása, a szakközépiskolai képzés megerősítése, a technikus szint visszaállítása, a gyakorlati ismeretek bővítése, a felsőoktatási intézmények átjárhatóbbá tétele, a differenciált, közte szociológiai képzés lehetősége, valamint az infrastrukturális feltételek javítása.

Az építészet, a várostervezés szerepe

A rendszerváltás elején (viszonylagos) társadalmi konszenzus volt abban, hogy a városok fejlődése a gazdaságon múlik, s hogy az európai városhálózatba, a globális gazdaságba való belépés kulcsa a városi gazdaság fejlődése. A globális gazdaság érdekviszonyai, a nemzeti tőkehiány is hozzájárultak ahhoz, hogy Budapesten a politika által is közvetített, képviselt tőkebefektetések, az ingatlanpiac illetve az ingatlanspekuláció motiválta fejlődés bontakozzon ki.

Az átmenet keretében, a globalizáció, az európai integráció folyamataiban átszerveződnek a várostervezést és városépítészetet meghatározó fő társadalmi szereplők. A nemzeti, a helyi politikai és gazdasági aktorok (közte az állami és az önkormányzati) részvétel lehetőségei (az egyik interjú szerint) hierarchikusan gyengültek. „Ahogy lefele megyünk a hierarchiában, egyre csökkenő lehetőségei vannak mondjuk egy területi önkormányzatnak, például a fővároshoz képest, vagy a fővárosnak az államhoz képest”. Miközben a nemzetközi gazdasági (befektetői, ingatlanfejlesztői) és politikai (például európai uniós) szervezetek beleszólási lehetőségei növekednek.

A megkérdezettek szerint a városépítészet, az építészet alapvetően a gazdasági és politikai érdekek szerint alakul, a globális és a lokális gazdasági érdekekhez kapcsolódó társadalmi (főként elit- és középosztálybeli) szempontok érvényesülésére van csak mód. „A várostervezőt a politikus eszköznek tekinti, saját hatalma minél hosszabb megőrzése céljából” - fogalmazza meg valaki a szakma és a politika viszonyát. Van olyan vélemény, amely még ezt is vitatja, eszerint „az építészeknek általában semmiféle kontaktusa nincs az egymás után következő kormányokkal, nem is kérdezik meg igazán, hogy mi a véleményünk

az életről, a városról, az építészetéről”. „A különböző szakmai, tudományos bizottságok is csak belterjes fórumok, tudományos, partikuláris lehetőségek eszközei” - fogalmazza meg valaki a tudományhoz kapcsolódóak véleményét.

A városi társadalom részvétele történetileg is hiányzik. Az 1990-es években ugyan jelentős intézményi változások történtek, és az új civil társadalmi szervezetek a „tervbírálatokon is megjelennek, azt kell mondanom, hogy hála istennek, de igazából - amikor tényleg egy erőteljes dolog beindul, akkor - nincs elég erejük“. Az interjúk szerint a nagyobb és a kisebb civil társadalmi szervezetek között sincs igazán különbség. Hiszen a jelentősebb és történeti múlttal is rendelkező társadalmi szakmai szervezetek sem nagyon rendelkeznek érdekérvényesítő erővel, „az Urbanisztikai Társaság vagy az Építőművészek Szövetsége sem játszik komoly szerepet. A gazdasági, hatalmi szférát ugyanis nem érdeklik ezek a szervezetek” - hangzik el egyfajta magyarázat. A kutatás keretében megkérdezett civil szakmai szervezetek képviselői lényegében hasonló értékelést adtak. Az egyikük egyenesen így fogalmazott: „Én azt látom, hogy a civil szervezetek részvétele egy szükséges szlogen. Az a szöveg, hogy társadalmi tényező, társadalmi szervezet, egy humbug. Kiderült, hogy hatékony erőt csak politikai vonalon lehetett érvényesíteni. A hatalom a szakértőket is magában tömörítő civil erők tanácsait nem fogadta, és ma sem fogadja meg, csak a politikai erőviszonyok szempontjából mérlegel, és az ún. civil társadalom kontrollja és segítsége a nullával volt egyenlő. Nekem nincsenek illúzióim”.

A különböző szakmacsoportok vonatkozó véleménye között érdekes különbségeket is találtunk. Elvileg szinte mindenki igen fontosnak tartaná a civil társadalmi szervezetek különböző típusú urbanisztikai döntésekben megvalósuló részvételét. Azt a modern demokratikus berendezkedések szükségszerű összetevőjének tartják. A szélesebb nemzetközi tudással rendelkezők, az egyetemen, a tudományban dolgozók, jelentős iskolateremtő építészirodák vezetői, a hosszú ideje fontos állami és magán megrendeléseket is elnyert híresebb építészek inkább elfogadják a civil részvételt. A piaci erőknek inkább kiszolgáltatott (kisebb) vállalkozások, illetve azok, amelyek éppen az önkormányzati megrendelések révén valóban nap mint nap találkoznak a

lakossági szempontok tervezési beavatkozásokat korlátozó következményeivel, és amelyek a piaci kiszolgáltatottság (az önkormányzati ellenérdekeltség) és forrás hiány miatt sem képesek az új, társadalmi tervezés megvalósítására, kevésbé kedvelik a civilek beleszólását, azt sokkal inkább nem hozzáértőként kezelik, álláspontját „háziasszonyok” kedvtelésének fogják fel. Vagy az egyes egyéni érdekek érvényesítése módjának. Az egyik beszélgetés keretében ezt a következőképpen fogalmazták: „Az ÁRT-k (Általános Rendezési Tervek - a szerk.) esetében alig érdekli az embereket a dolog, már csak akkor, amikor kiderül, hogy az ő tulajdonát vagy érdekeit érinti az a változás vagy épület stb.”. Több olyan tervezővel is találkoztunk, akik belefáradtak a hiábavalónak tűnő kezdeményezésbe, a lakosság érdektelensége miatt. Valaki szerint az is gond, hogy „a civil társadalmi szervezetek többnyire helyből mindent elleneznek”. S noha az okok szerteágazók, az egyik interjú a legfontosabbnak azt tartotta, hogy „nagyon az elején vagyunk ennek az ún. demokratikus értékrend kialakulásának. Még nem alakultak ki azok a módszerek sem, amelyeknek a segítségével a civil szervezetek valóban részt tudnának venni a településfejlesztési politikák kialakításában. Módszertani innovációra lenne szükség”. Véleményük szerint szükséges a társadalmi participáció intézményrendszereinek a megújítására is.

Összegzés

A '90-es évek elején az építész szakma nem volt döntéshelyzetben, a participációs mechanizmusok intézményes és szociológiai gátjai miatt sem. A városépítészeti alakító érdekmechanizmusok következményeit, a befektetői érdeklődés irányait, a multinacionális kereskedelmi láncok megjelenését és területválasztási stratégiáit nem is tudták, de nem is igen próbálták az érintett városi aktorok befolyásolni. A szóban forgó szakmacsoportok egyértelműen utat adtak a globalizációs hatásoknak, a város meghatározott részeinek (és társadalmi csoportjainak), a kedvező (? - a szerk.) beruházásoknak, ingatlanfejlesztéseknek.

A globális városfejlesztési folyamatok ellentmondásos hatásokkal voltak a vizsgált szakmacsoportokra. Egzisztenciális helyzetük, munka- és lakóhelyi

körülményeik, jövedelmük noha differenciáltan, de javultak. Az európai összehasonlításban azonban kisebb a jövedelmük. (Az adott ügyben informált beszélgetőpartnerünk szerint „Európában egy családi ház tervezési díja 7-8-9%, nálunk 2%. Tehát a negyede, vagyis a negyedét fordítják az építésztervezésre. Ezért a házak rosszabbak is, mert nem lehet ilyen rövid idő alatt, ennyi pénzért jól megtervezni. Ez sajnos a középületekre is igaz. Természetesen egy kórház már Európában sem 8-10% hanem csak 3-4%, nálunk meg 0,5-0,8% tehát a töredéke. Még a volt szocialista országokhoz képest is a legrosszabbul vannak megfizetve”.) A nemzetközi kapcsolataik is sokat fejlődtek. A hatalmi és szakmai befolyásuk azonban egyértelműen csökkent.

Az építészek, a várostervezők szakmai szempontjai a globális és a helyi politikai erők érdekei, a megrendelő szempontjai szerint érvényesülnek. Munkájuk során nagyon sok esetben a külföldi tervek és akciók megvalósulásának a kereteit biztosítják. A szakszerűség helyett főként a gazdaságossági szempontok érvényesülnek.

A belső konfliktusok jelentősen gyengítik őket, a városépítészek és az építészek közötti szakmai nézetkülönbségek, az integrált városszemlélethez való eltérő viszonyuk, az identitásválság, a szaktudás és a piaci helyzet közötti ellentmondások, a piaci verseny, és az ebből is adódó jövedelem és egzisztenciális különbségek egyaránt nehezítik a köztük lévő kooperációt. Az építészet állandóan változó állami irányítása, a különböző minisztériumokhoz tartozó építésügy sem teszi könnyebbé a szakma helyzetét.

Ma egyre több kritikai megfontolás merül fel. A továbblépés irányait a várospolitikai erősebb szakmai kontrolljában, a szakmai érdekérvényesítés erősítésében látják. Fontosnak tartják a hosszú távú, minőségi oktatás megteremtését, a lokális értékek feltárását és védelmét, valamint a spontán piaci fejlődés helyett a tervezés, az állami és az önkormányzati kontroll megerősítését. A civil társadalmi kapcsolatok növelésének fontosságát csak néhányan érzékelik. Ennek oka a meglévő városi mozgalmak, társadalmi szervezetek gyengesége, a kompromisszumkészségük hiánya, a polgárosodás visszafogottsága miatti alacsony társadalmi bázisuk.

A városépítésszek tisztában vannak azzal is, hogy a társadalmi igények többsége, a kialakult fogyasztási modellek és azok terjedése szintén nem kedvez a színvonalas építészeti, urbanisztikai megoldásoknak. Vannak, akik érzik, hogy az építészeti ízlés, a kultúra és a társadalom között nagy a távolság. („ennek a tématerületnek nincs szakmai tekintélye”, illetve „az építészeti kulturáltságról az átlagpolgár mit sem tud” állítják.)

Az építészeti, de a városfejlesztési akciók fő figyelme is részben az elitcsoportok igényeire terjed ki (a családi ház illetve a magánépítkezések, de a különlegesebb lakóparkok megvalósítása révén is). A középosztálybeliek bizonyos tökével, magas jövedelemmel rendelkező csoportjainak az érdekei szintén kiemelt figyelmet kapnak az új lakóparkok vagy nagyobb tömbbeépítések során. A kisebb jövedelmű középosztálybeliek ma inkább kimaradnak a városfejlesztések és az építészeti hatóköréből, részben azok igen drága és költséges volta miatt. A többség csak igen nagy mértékű eladósodás révén juthat hozzá ezekhez a formákhoz.

A városi rehabilitációban érintett szegényebb társadalmi rétegek helyzetének, az etnikumok lakásproblémáinak, a hajléktalanok helyzetének, a városi közterületek gondjainak megoldását inkább az államtól remélik.

Az építészeti megrendelések társadalmi háttere, a szűk kapcsolódási pontok is magyarázzák a megvalósultak - építésszek által nagyon komolyan felvetett - alacsonyabb szakmai szintjét. A gazdag polgárok, de a külföldi befektetői csoportok és az azokat realizáló vállalkozók megrendeléseinek szempontjai ugyan nem azonosak, de abban igen, hogy a korábbi szempontoktól eltérő szakmai megoldásokat kívánnak meg, s ez gyakran nem egyezik a legmodernebb építészeti irányzatokkal. Az erre nyitottabbak vélhetően anyagi problémák miatt kevésbé jelennek meg a lakáspiacon.

A közterület fejlesztések, az önkormányzati lakásépítkezések hiánya is árt a szakmai színvonalnak, hiszen az állami és helyi önkormányzati megrendelések minőségileg jobb illetve más megoldásokat feltételeznének, mint a befektetői érdekek.

A társadalmi kapcsolataik szűkösek (a megrendelőikkel ezért is elégedetlenek többnyire). Egyrészt nincs kapcsolatuk, csak a lakosság bizonyos csoportjaival, másrészt nincs kapcsolatuk a civil társadalmi szervezetekkel (amelyeknek szintén nincs kapcsolatuk sem egymással, sem a lakossággal), harmadrészt a közöttük lévő, a szolidaritást nélkülöző versenyszellem a csoportjukat, annak szakmai érdekérvényesítését is gyengíti. A szűk kapcsolatok fontos oka, hogy a városfejlesztés új, főként globális szereplői a saját szakértőiket hozzák. Ettől pedig az ittlévők perifériára kerülnek.

A politikával alapvetően megkötötték a munkához és az egzisztenciális fennmaradáshoz szükséges alku, bár különböző mértékben tették ezt. A politikához való viszony alapján (noha ciklusonkénti enyhe különbségekben) jobban is érvényesülnek. Vannak, akik visszavonulnak, illetve vannak, akik a nemzetközi közéletbe kapcsolódnak, sokan a szakmai szervezetek tevékenységeiben látják meg a részvétel lehetőségeit. Megteremtették a szakmai szervezeteiket, amelyek élén elkötelezett emberek állnak. Bár ezek befolyása is igen korlátozott.

A fenti folyamatok a helyzetükben is érzékelhető következményeket hoztak. A rendszerváltás keretében egyrészt nagyon összetett szakmai, tervezői háttér jött létre, mely képes képviselni az átmenet szempontjait és érdekeit, közte a főbb piaci és állami, helyi hatósági igényeket - egyszersmind az eltérő szempontokat is. Főszereplői, akik megőrizték sőt tovább is fejlesztették részben a történetileg kitűnő (bár ma sajnos inkább a mennyiségi oktatás felé elforduló) hazai oktatási rendszerből, a korábbi struktúra puhaságából is fakadó nemzetközi kapcsolataikat, a korábbi nagy tervező irodákban keletkezett szakmai tudást és a város fejlődését mindig, minden történelmi korszakban meghatározó, befolyásoló nagy építészeti áramlatok máig is érvényes hatásait. Mindez tapasztalható e szakmának széles, nemzetközi szinten is releváns elfogadottságában illetve műveltségében.

A vizsgált szakma megteremtette a szükséges szervezeti kereteket a munka számára, számos, nemzetközileg is elismert cég jött létre, számosan nyertek el komoly presztízst jelentő hazai és nemzetközi díjakat. Az új cégek közül többen

is kollégáknak, közte fiataloknak is munkát adnak. Saját egzisztenciájuk is javul, noha a tervezési díjak tekintetében nagyok még a nyugati országokhoz képesti különbségek.

A jövő nagy trendjei igen ellentmondásosak, bár érzékelhető egy pozitív változás is, amit a fenntartható városfejlődés erősödő szempontja mindenképpen képvisel. A civil társadalmi erő (várható) előretörése, az érdekelt szakmai csoportok között egyre inkább érzékelhető új törekvés a kooperációra szintén kedvező hatásokkal járhatnak.

A mai globális városok társadalmi és környezeti feszültségei nyilvánvalóan megkívánják a szakszerűség növekedését a tervezésben, a társadalmi részvétel alapján is. Ma már egyre többen állítják, hogy nem folytatható a mai globális városnövekedés. A társadalmi, környezeti és építészeti problémák megoldásai az adott szakma csoportok valóságos részvételét is igényelni fogják. A lakosság változó igényei, a fejlett világban érzékelhető vonatkozó trendek is újfajta várostervezést és fejlesztést, a társadalom igényeire is figyelő, a környezetet megóvni képes szaktudást is feltételeznek. S ez nem realizálható a mai módon, ahol (főként) a társadalmat képviselni képes és akaró építészek kívül rekednek a városfejlesztési döntéseken.

Ennek a kihívásnak a megvalósítása nem lesz könnyű az építészek számára. Az építészek átmenetben való részvétele sem volt könnyű. De megoldották, mert megteremtették a tervezés és az építészet modern, mai kornak megfelelő színvonalát, éppúgy, mint történetileg mindig. Mert hozzájárultak, hogy Budapest része legyen a globális gazdaságnak és az európai városhálózatnak. Tették ezt kelet-közép-európai feltételek és sokkal erősebb függések, extra mai nehézségek között, mint ahogy az Európában szokásos. Összességében tehát pozitív szerepet töltek be, hiszen tudomásul vették a mai globális kiívásokat, segítették a főváros fejlődését, a negatív következmények enyhítésére - közte a lokális kultúra valóságos védelmére - azonban nem vállalkoztak. Ehhez sokkal erősebb társadalmi kapcsolatokra és erősebb szakmai kooperációra, a társadalom, a politika és az urbanisztika egyenrangú és kölcsönös valamint intézményesített párbeszédére lett volna

szükség.

HIVATKOZÁSOK

Castells, M. (1972): La question urbaine, Francois Maspero, Paris.

Enyedi, Gy. (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Enyedi, Gy. (2002): A városok kulturális gazdasága. In: Földrajzi Értesítő LI. évf. 1-2. füzet, pp. 19-29.

Faymann, S., Szirmai, V. (1993): Budapest: géopolitique et developpement urbain. Act Consultants, Paris

Furman, S. (2001): Impact of Globalisation on Polish Large Cities. In: Bünz, H., Kuklinski, A.: Globalisation, Experiences and Prospects, Warsaw, Friedrich Ebert tiftung, pp. 342-371.

Inotai, A. (2001): Gondolatok a globalizációról. In: A globalizáció kihívásai és Magyarország, (Szerk.: Földes, Gy., Inotai, A.) Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 11-73.

Musil, I. (1973): A várostervezés, mint társadalmi folyamat. In: Társadalmi tervezés és szociológia, Gondolat

Szirmai, V. (1994): Budapesti regionális szereplehetőségek és az európai integráció. In: Leltár, Disputa Könyvek, (Szerk.: Gáthy, V.) MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja Budapest, p. 12.

Szirmai, V., A.Gergely, A., Baráth, G., Molnár, B., Szépvölgyi, Á. (2002): Verseny és/vagy együttműködés? MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport, Budapest, Székesfehérvár. p. 233.

Tomlinson, J. (1999): Globalisation and Culture. Chicago, University of Chicago Press. p. 238.

JEGYZETEK

1. A cikk szerzője: Szirmai Viktória, szociológus, MTA Szociológiai Kutatóintézet. A városi kultúrára és az oktatásra vonatkozó interjúk összegzésében Baráth Gabriella (geográfus, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közép-dunántúli Kutatócsoport) is részt vett. Az interjúkat Baráth Gabriella és Bognár Judit (kutatásszervező, MTA Szociológiai Kutatóintézet) készítették. Ezt ezúton is köszönöm. Külön köszönet illeti az interjúkért a budapesti építészeket, és várostervezőket, akik felelősségteljes véleménye nélkül ez a kutatás nem jött volna létre.

2. Claudio Stroppa, a páviai egyetem városszociológus professzora által kezdeményezett kutatás keretében mind a három városban 12 mélyinterjú készült, közös szempontok szerint. A

nemzetközi vizsgálat keretében felmerült a magyar esettanulmány kutatási kérdései szélesítésének, illetve a (nézetünk szerint szűk körű) megkérdezettek köre növelésének a szükségessége is. Erre egy másik vizsgálat adott lehetőséget. Az MTA Szociológiai Kutatóintézet és a Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Főépítési Iroda közötti szerződés értelmében mód nyílt a budapesti kutatás bővített szempontok szerinti folytatására. Ez a vizsgálat a globalizáció és az építészet, a városépítészet összefüggéseit, az érdek-meghatározottságokat, az építészet mai szerepeit elemezte, miközben a városi kultúra kérdéseire is figyelt. A második vizsgálat keretében a rendelkezésünkre álló támogatás alapján további 20 építész illetve városépítész mélyinterjú készült. A budapesti esettanulmányt így 32 mélyinterjú alapozza meg. A megkérdezettek közül 11 építész, 8 várostervező.

Államigazgatásban, önkormányzatokban dolgozó főépítész vagy vezető: 8 fő, különböző típusú magáncégnél (Rt., Kft., Bt. KHT) dolgozó cégvezető, vezető tervező építész vagy urbanista: 12 fő. Egyetemi oktató 5 fő. Saját cége van vagy társtulajdonos: 16 fő. Civil illetve szakmai szervezetekben résztvevők száma: 3 fő. 26 férfi és 6 nő került a mintába. Korcsoport szerint: 40 év alatt 4 fő, 40 év felett 28 fő. Egyet kivéve budapesti lakosok. A minta nem reprezentatív, a reprezentativitás megvalósításához szükséges pénzforrások hiányában. A minta kijelölésekor egyrészt arra törekedtünk, hogy eljussunk a város mai fejlődését meghatározó irodák képviselőihez. Másrészt a hólabda módszert is alkalmaztuk. Ez a véletlenszerű kiválasztásnak nagyobb szerepet adott. A interjúkból idézett részletek mindig a legjellemzőbb véleményeket tükrözik. (Az összehasonlító kutatás eredményei, valamint az egyes esettanulmányok könyv formájában, olasz nyelven 2003 szeptemberében, Rómában jelennek meg.)

3. A globalizáció fenti definícióját lásd bővebben Inotai, 2001.

4. A modern globalizáció gazdasági, társadalmi hatásainak a történeti alapoktól való eltéréseit lásd bővebben Inotai, A. 2001. 12. old.

5. A magyar -francia kutatás keretében 24 mélyinterjút készítettünk, részben olyan várospolitikusok között, akik Budapest új szereplehetőségei szempontjából vagy döntéshelyzetben voltak, vagy képesek voltak azt befolyásolni, részben a várospolitikai szakmai csoportok, urbanisták, városszociológusok, újságírók között.

6. A hazai építészeti felsőoktatás gerincét a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem képzése adja, ezen túl több főiskolán is zajlik építész képzés az országban, így a budapesti Ybl Miklós Főiskolán, Pécsen, Debrecenben és Győrben.